

Annex

IV Concurs de Joves Sociòlegs

**1r. premi. *Homo Sociologicus*. L'acció
guiada per normes socials**

Homo sociologicus. L'acció guiada per normes socials

Sandra González Bailón

Resumen: El objetivo de este artículo es sistematizar las bases de una teoría de la acción alternativa a la teoría de la elección racional. Las normas sociales y la acción que éstas promueven —no consecuencialista y en buena parte irreflexiva— son las piezas clave de esta alternativa teórica, que enfatiza la ligazón emocional que establecen las normas con los individuos. Las condiciones que propician su origen y mantenimiento se abordan desde dos frentes: el primero, estratégico, ve en las normas soluciones a dilemas de la interacción social que la racionalidad se muestra incapaz de resolver; el segundo, evolutivo, hace de las normas cotas alcanzadas en la evolución cultural, estrategias de comportamiento evolutivamente estables. De la contraposición de ambas aproximaciones emerge el principal objetivo del artículo: desentrañar el mecanismo explicativo que subyace en la fuerza motriz de las normas sociales. La paradoja del voto y la acción colectiva ilustran los límites de la elección racional para explicar procesos sociales concretos y el potencial analítico que una teoría basada en las normas sociales ofrece.

Abstract: *The purpose of this article is to summarize the basis of an action theory alternative to the rational choice theory. Social norms and the action these can promote —non consequentialist and a great deal irreflexive— are the key pieces of this alternative theory, which stresses the emotional link between norms and individuals. The conditions of their origin and maintenance are studied from two fronts: the first one, strategic, sees norms as solutions to social interaction problems that rationality is enabled to resolve; the second one, evulative, understands norms as tops reached in cultural evolution, behaviour strategies stable from an evolutionary point of view. The contrast of both approaches points out the main objective of this article: to find out the ex-*

planatory mechanism that lies in the motivational stress of social norms. Vote paradox and collective action illustrate the boundaries of rational choice to explain specific social processes and the analytic potential that a theory based on social norms offers.

Introducció

L'animal social té tantes cares com les aproximacions teòriques que l'han abordat. Una d'elles, la perfilada per la teoria de la racionalitat, ha tingut una tirada especial en les ciències socials. La seva elegància analítica i parsimònia teòrica han fet que, sovint, la teoria de l'elecció racional esdevingui l'eix explicatiu de l'acció social. Els agents, per ella modelats, representen, en breu, individus que porten la racionalitat fins a les últimes conseqüències, capaços de dur a terme l'ordenament de preferències amb l'exactitud calculadora d'un ordinador. Són patents les incompatibilitats que aquest comportament ideal presenta davant la capacitat cognitiva real dels individus, però el cert és que aquest model ha sabut complir la funció a què està abocat qualsevol model analític: establir un tipus ideal de comportament, a partir del qual es puguin mesurar els processos reals. En l'objectiu comú que tenen les ciències socials de mapar els paràmetres del comportament humà, la teoria de la racionalitat ha sabut donar una embranzida interdisciplinària a l'explicació de l'acció, i ho ha fet amb un substrat conceptual que, amb més o menys matisos, ha aconseguit l'afermament i el consens entre les diverses disciplines afins.

Ni que sigui per prioritat lògica, definir l'acció racional és un pas necessàriament previ a la consideració del comportament no racional. Però l'estudi de determinats processos ha posat de manifest la necessitat de desbancar la teoria de la racionalitat del centre de l'explicació. I és que l'excessiva parsimònia l'ha omplert, sovint, d'insuficiències. Il·lustrativa de les carències és la paràbola de l'ase de Buridán que, en portar la racionalitat fins a les últimes conseqüències, es deixa morir de gana i de set, incapaç de decidir-se entre un sac de civada i una galleda d'aigua d'igual valor. La reducció a l'absurd d'aquesta fàula escolàstica mostra la veritable (i escassa) incidència que l'acció racional té a la vida quotidiana dels individus: si s'hagués comportat com un humà, l'ase s'hagués deixat endur per qualsevol impuls, abans que deixar-se morir, indecís, de racionalitat. I mostra, també, que les creences, els valors o les passions formen part d'unes *shadow motivations* que, finalment, són les que acaben governant bona part de l'acció social.

La tesi que subjau en aquestes pàgines és que el paradigma de l'acció racional ja ha donat de sí tot el que podia. Ell mateix (com es veurà) descobreix les seves pròpies debilitats, a l'hora d'explicar certs comportaments que se li escapen de l'esquema. Focalitzar aquesta perifèria de l'acció social i fer ús del poder teoritzador de la sociologia per abordar-la és, per tant, el propòsit que pretenen encarar en aquestes línies. D'aquí el nom d'*homo sociologicus* que les enceta. L'elecció com a portador d'una teoria de l'acció segueix una doble lògica: d'una banda, suposa una alternativa directa a l'*homo economicus*, punt de referència de la teoria de la racionalitat; d'una altra, emfatitza les possibilitats explicatives de la sociologia, que transcendeix amb els seus postulats l'estretor de mires de l'individualisme exacerbant, propi d'altres disciplines. Malgrat tot, però, l'*homo sociologicus* que aquí s'apuntala, té poc a veure amb l'ideat per Dahrendorf.¹ Que els individus es comportin segons els dictats dels seus rols és una veritat científica, quan el que es pretén estudiar són les estructures socials i la manera com aquestes es manifesten en actuacions concretes. Des de la perspectiva de Dahrendorf, els individus són centre d'interès, en la mesura que compleixen amb les expectatives, associades a la seva posició social. Però la diferència entre el marc analític, disposat per Dahrendorf, i l'aquí adoptat és tan gran que els models que en deriven tenen poca més convergència que la d'aquesta mateixa condició de model.

Són les normes socials, i no els rols, les que constitueixen l'eix d'aquesta temptativa teòrica. I són els individus, no les estructures, els que es configuren el punt de mira. L'espai d'autonomia amb què, des d'aquesta perspectiva, compten els actors és, per tant, més ample que el que proporcionen els principis estructuralistes: s'emfatitza més la forma, en què determinats fenòmens estructurals (les normes socials en aquest cas) emergeixen de la interacció entre individus, que no pas la manera en què aquests mateixos fenòmens la condicionen. En tant que abstracció, aquesta construcció respon a interessos teòrics que, com a filtre selectiu, exclouen uns trets per enaltir-ne uns altres. Però sota aquest filtre, no es pretén amagar cap preconcepció de la naturalesa humana. Les seves aspiracions són analítiques, no normatives, i només vol reduir les accions individuals a termes epistemològicament racionals. D'aquí, doncs, que la proposta d'aquestes pàgines no atempti contra la validesa d'altres models que, com el que proposa Dahrendorf, responen a objectius diferents als que aquí es persegueixen.

1. DAHRENDORF, R., *Homo sociologicus*, London, Routledge & Kegan Paul, 1973.

Entre les principals perspectives sociològiques que s'ocupen de l'anàlisi de l'acció social, ha estat tradicional considerar que les accions ordinàries estan governades per normes socials. Les normes apareixen com el mecanisme fonamental que, de manera compulsiva, fa que els individus actuïn d'una determinada manera. L'excel·lència l'aconsegueix Parsons: les normes s'interioritzen en forma de disposicions de necessitat, mitjançant un procés de socialització; per tant, l'Administració de premis i càstigs en garanteix el manteniment. Per la seva banda, interaccionisme simbòlic, dramaturgia i etnometodologia omplen l'espai buit de la teoria parsoniana i s'abocuen a l'aparell motivacional dels individus, per reivindicar la importància dels seus processos mentals, a l'hora de dissenyar l'acció. Un afany que es materialitza en l'obertura de la caixa negra, en què sovint es converteixen les normes socials per a estudiar-ne com l'influx es plasma en deliberacions concretes.

Però, malgrat el fet de jugar un paper explicatiu central en la ciència social, el tractament conceptual de les normes continua essent insatisfactori.² La manca de definicions generals, consensuades i acceptades per un ampli sector de científics socials, afavoreix la proliferació de paradigmes exclusius i excloents. Les explicacions normatives del comportament es tornen particulars i s'acaba esquinçant la possibilitat de construir un cos teòric, integrat, que s'erigeixi per sobre de les explicacions *ad hoc*. Si per a l'escola funcionalista, les normes són la imatge del consens, els pilars d'una estructura comuna de valors, que redueix al mínim els conflictes, per a l'escola conflictiva (de tradició marxista), les normes reflecteixen el poder que una part de la societat exerceix sobre les altres. Les normes són, per tant, imatge de dissensió més que de consens. En el vessant postmodernista (via Foucault), les normes son sagetes conspiradores, que obren via a l'extensió capil·lar del poder. En tant que encarnacions de l'ideal panòptic, les normes exerceixen un control social que, per intravenosa, és molt més efectiu. Però en totes aquestes aproximacions, o bé, les normes es consideren com a donades, o bé, amaguen el mecanisme explicatiu en el mecanisme de la conspiració, que acaba dient molt però sense explicar res.

És per tot això que l'estudi de l'acció guiada per normes socials, que s'elabora en aquestes pàgines, està vertebrat per la resolució de dues qüestions crucials: quines condicions propicien l'emergència de les normes socials? Quines condicions n'afavoreixen el manteni-

2. WILLIAMS, R. M. Jr., GIBBS, J. P., «Normas», a *Enciclopedia Internacional de las Ciencias Sociales*, Madrid, Aguilar, 1975, p. 351.

ment? En altres paraules, quins escenaris fomenten demandes de normes socials? I en quines condicions aquestes demandes seran satisfetes? L'anàlisi d'ambdues qüestions es durà a terme des de dos fronts, un d'estratègic i un altre d'evolutiu. El primer, derivat de la teoria de l'elecció racional, veu en les normes solucions els límits que la racionalitat mostra en determinades situacions d'interacció social. La teoria de jocs facilitarà la reconstrucció dels trets formals que caracteritzen aquests escenaris d'interacció, en què les normes són generades. El segon front, d'ascendent darwinista, veu en les normes atractors evolutius que, mitjançant assaig i error, permeten assolir un màxim local estable en l'evolució social. En aquest procés, el reforç esdevé el mecanisme que reté.

De la contraposició d'ambdues aproximacions, emergeix el nucli dur d'aquest escrit: proporcionar el mecanisme explicatiu que batega en la força motriu de les normes socials i establir, conseqüentment, un cap de pont per a l'enllaç micro-macro. Si el punt de partida de l'estudi se situa en la incapacitat del paradigma de l'acció racional, per a explicar les paradoxes de l'ordre social, el punt d'arribada proporciona la perspectiva suficient per a aclarir les condicions de l'enllaç micro-macro. La idea és que, ja sigui a través d'un model causal-intencional, ja sigui a través d'un model evolucionari, totes dues aproximacions necessiten condicions macro, on emmarcar les eleccions micro. L'estudi de l'acció guiada per normes socials apunta, en última instància, a un estudi sistemàtic de la relació entre aquests dos nivells d'anàlisi social.

Per a la consecució d'aquests objectius, es desenvolupen quatre apartats. En el primer, s'exposen les constriccions teòriques a què s'ha de cenyir l'explicació de l'acció d'acord amb normes socials, si es pretén alternativa i autònoma davant el paradigma de l'acció racional. En el segon apartat, s'aborden les condicions d'emergència de les normes, des de la perspectiva proporcionada per la interacció estratègica. Aquesta proposta genera una tipologia de normes segons la forma, en què aquestes resolen indecisions racionals. L'aproximació evolucionària, desplegada en l'apartat tres, intenta suplir algunes de les deficiències que genera l'explicació causal en l'anàlisi de les normes socials. Suposa una alternativa al paradigma intencional, en tant que les normes sovint no emergeixen deliberadament, sinó que són seleccionades *a posteriori*, un cop se n'ha percebut el valor funcional (és a dir, quan es racionalitza el fet que l'ús d'una norma augmenta les oportunitats d'èxit en la supervivència o reproducció d'un sistema social concret). L'últim apartat pretén ser una prova de foc de la solvència explicativa de les normes amb processos socials concrets. Les paradoxes del vot i l'acció col·lectiva serveixen

per a il·lustrar els límits de l'elecció racional com a paradigma explicatiu i per a subratllar el potencial analític d'una teoria de les normes socials. Aquest desenvolupament es tancarà amb l'exposició de les conclusions.

L'acció guiada per normes socials

En la vida quotidiana, els individus poques vegades actuen seguint els paràmetres de l'acció racional. Els comportaments altruistes i desinteressats es donen amb tanta freqüència com les reaccions visceralment que arremeten contra l'interès propi. Malgrat les conseqüències perniciosos i concebudes, que certes accions poden comportar, aquestes es continuen realitzant amb tant de cor com manca de racionalitat.³ Sovint s'actua de manera irreflexiva, per costum o hàbit, sense ni tan sols atendre les raons que mouen a això: es dona per fet que el comportament ha de ser així i no pot ser d'una altra manera. Darrera de moltes d'aquestes accions, es troba una norma social que empenya els individus a actuar d'acord amb els seus dictats. Segons la tesi que aquí es defensa, l'explicació d'aquestes accions no radica en el temor que generen les sancions consegüents a la transgressió de la norma. Si fos així, l'acció d'acord a normes socials seria un annex més de l'acció racional. L'explicació jeu, més aviat, en el fet que aquestes normes estan estretament vinculades a l'afluència que, de certes emocions (com el penediment o la vergonya), provoca el pensament de transgredir-les. La idea és que l'efecte motriu d'aquestes emocions és diametralment oposat a l'utilitarisme racional.

Els límits de la racionalitat

La definició de racionalitat que, amb més o menys matisos, està comunament acceptada s'expressa en els següents termes: l'acció racional és aquella que fa ús dels mitjans més eficaços per aconseguir el fi perseguit. La maximització del propi interès i la consistència interna són els dos pilars que sostenen l'elecció racional. Els agents racionals no només persegueixen els seus interessos, identifiquen totes les alternatives que tenen a l'abast i coneixen les conseqüències dels seus actes sinó que, a més, són capaços de descriure's

3. És objectiu del següent epígraf explicar què s'entén per racionalitat, adoptada aquí en el seu sentit més economicista. De moment, només cal advertir que no és el mateix racionalitat que racionalització i que la irracionalitat d'una acció no invalida l'explicació racional.

ells mateixos com a un conjunt ordenat de creences i desitjos.⁴ Les preferències són completes, reflexives i transitives, és a dir, que satisfan els axiomes de consistència i continuïtat, que fan possible representar-les, en una funció d'utilitat. En aquesta funció, les opcions preferides reben nombres més alts, d'aquí que el comportament racional sigui aquell que busca maximitzar la utilitat.⁵

La maximització de la utilitat fa que les accions siguin avaluades i escollides no per si mateixes, sinó com un mitjà per a aconseguir-ne un altre, precisament el contrari del que passa amb la conducta guiada per normes socials que es valora intrínsecament. Encaixonada com està en l'esquema conseqüencialista mitjans-finalitats, l'acció racional es veu altament conformada per les condicions de partida, tant pel que fa a la determinació dels mitjans, com pel que fa a la definició de les finalitats. Però dissociada com està de les consideracions macroscòpiques, la teoria de la racionalitat exclou de les seves mires l'estudi d'aquestes imposicions estructurals, en les quals prenen forma els principis de l'acció. D'aquí que un dels punts febles sigui, precisament, el fet de no tenir en compte les imprecisions de l'entorn.

El medi en què es desenvolupen els individus no és el medi transparent, sense resistències ni opacitats que pressuposa la teoria neoclàssica. El risc i la incertesa enterbolen les creences dels agents, obligats a empetitir-se la racionalitat (presumptuosa en excés) amb criteris probabilistes. I el que és més important descuida el fet que, donades les imprecisions de l'entorn, les preferències només poden ser unes i no unes altres o que aquestes mateixes condicions poden impossibilitar la maximització que es persegueix. L'exemple més clar el posen els teoremes d'impossibilitat de Kenneth Arrow, que demostren que l'elecció racional d'una societat òptima és poc més que una missió impossible, donades les constriccions informatives que imposen les societats de mercat.⁶ Però aquesta indiferència per les condicions macro no és l'únic punt feble amb què compta la teoria de l'elecció racional. També carrega amb les insuficiències que es deriven de l'esbiaixada fonamentació de les eleccions micro.

I és que l'*homo economicus* es perfila com un individu aïllat, «un clàssic Robinson Crusoe, sol en una illa deserta».⁷ Fins i tot, quan l'en-

4. GÓMEZ, A., «Microfundamentos de la explicación social», a *Acción Humana*, Barcelona, Ariel, 1997, p. 308.

5. AGUIAR, F., «Confianza y racionalidad», a *Problemas de teoría social contemporánea*, Madrid, CIS, 1993, p. 348.

6. DOMÈNECH, A., *De la ética a la política*, Barcelona, Crítica, 1989, p. 353.

7. HOLLIS, M., *Filosofía de las ciencias sociales*, Barcelona, Ariel, 1998, p. 129.

torn passa de paramètric a estratègic, els agents racionals continuen pensant abans que res en si mateixos, obviant els beneficis que els podria comportar una consciència social més gran. Com es veurà més endavant, aquesta racionalitat individual sovint acaba derivant en el desastre col·lectiu. Malgrat tot, l'experiència demostra que la caricatura del jo-primer és falsa.⁸ Les persones donen anònimament en maratons televisives; suporten grans costos per veure realitzades les seves demandes de justícia, encara que el dany sigui ja irreparable; i arrisquen, fins i tot, les seves pròpies vides per salvar les d'altres persones. Com afirma Sen, «la teoria econòmica s'ha ocupat molt d'aquest ximple racional aclofat en la comoditat del seu ordenament únic de preferències per a tots els propòsits. Necessitem una estructura més complexa per acomodar els diversos conceptes relacionats amb el seu comportament.»⁹ Reduïda a un interès egoista, engrossit fins a la tautologia, la racionalitat econòmica és incapaç de reconèixer cap diferència entre els ordres de preferència de Slovdan Milosevic i Teresa de Calcuta: al cap i a la fi, tots dos s'han afanyat en maximitzar-ne la utilitat. Però sembla força evident que les motivacions que en generen els patrons de comportament són qualitativament diferents.

Així doncs, i al·ludint el fet que (segons demostren les ciències cognitives) els nostres cervells són, simplement, incapaços de funcionar com prescriu la teoria de la racionalitat, l'estudi de determinades accions demostra que no tota activitat humana està sotmesa a l'esquema mitjans-fins. Hi ha activitats que el valor de les quals és intrínsec, és a dir, indissoluble del mateix procés d'actuar. La participació política, la investigació científica o la creació artística, orientades a la recerca de la justícia, la veritat o la bellesa, són algunes de les situacions, en les quals l'acció es resisteix al càlcul utilitarista de costos i beneficis. Són accions autotèl·liques, perquè porten recompensa en si mateixes, en els propis mitjans; en definitiva, perquè en elles, el que compta és el procés d'actuar. Les normes socials responen a aquesta lògica i és, per això, que suposen una força motivacional autònoma de la racionalitat.

Les normes socials

Les normes socials són regles de conducta. Constitueixen un patró de comportament, a partir del qual es jutja i s'atorga aprovació o

8. FRANK, R. H., *Passions within reason. The strategic role of the emotions*, New York, W. W. Norton & Co., 1988, p. IX-X.

9. SEN, A., «Los tontos racionales», a *Filosofía y teoría económica*, México, FCE, 1986, p. 202.

repulsa.¹⁰ Els conceptes relacionats amb aquesta definició de norma són diversos: convenció, etiqueta, llei, costum i usos socials són algunes de les estratègies conceptuals que han abordat el camp de les tipificacions de la conducta. Per a totes elles, el comportament en qüestió procedeix del passat. Els costums neixen de la repetició d'actes d'adaptació, realitzats en resposta a una mateixa necessitat social o individual. S'interpreten, per tant, com a processos d'ajustament per tempteig, en gran mesura irreflexius, però arrelats en la memòria col·lectiva. El concepte de norma social s'utilitza, així, per a designar les regles de la interacció social, però ho fa en una versió tan dilatada, com dilatants són les teories que tracten sobre ella.

El concepte de norma social és ambigu, perquè ha estat utilitzat per a referir-se a facetes molt diverses de la interacció humana: valors, lleis, codis morals, costums, expectatives i coneixement compartit.¹¹ Però, donats els objectius que guien aquest estudi, la definició de norma no necessita endinsar-se en taxonomies, difícilment exclusives i excloents. Per norma social, s'entén aquell imperatiu que, per incondicional i col·lectiu, no només és irreductible a l'acció racional, sinó que, a més, és capaç de solucionar-se les indecisions. En aquesta definició, la norma social ha d'encaixar entre dues restriccions teòriques: (i) no pot estar centrada en els resultats, l'acció d'acord a normes socials ha d'estar ancorada en el passat; (ii) per tal que siguin socials, les normes han de ser compartides per altres persones i estar recolzades per la seva aprovació o desaprovació.¹² És per aquesta raó que l'aspecte emotiu de les normes és tan important, si la seva força compulsiva és la que és, és perquè estan reforçades per intenses emocions negatives, com el desconcert, l'ansietat, la culpa i la vergonya que se sent en transgredir-les.

Les normes socials queden, així, desvinculades d'altres fenòmens afins, ja que, a diferència de la majoria de les normes morals, les normes socials no són conseqüencialistes; davant les normes legals, susceptibles de promoure o defensar interessos egoistes particulars, les normes socials són aplicades per la comunitat; en oposició a les convencions, les normes socials busquen equilibris més enllà del seu interès; i, finalment, els hàbits també queden exclosos de la definició, donat el seu caràcter privat i, per tant, aliè a l'aprovació o repulsa socials. I és la seva natura emotiva, el que fa de les normes un instrument tan eficaç per a l'articulació de la conducta. Si un indi-

10. WILLIAMS, R. M; GIBBS, J. P., «Normas», a *Enciclopedia Internacional de las Ciencias Sociales*, Madrid, Aguilar, 1975, p. 348.

11. CANCIAN, F. M., *What are norms?*, London, Cambridge University Press, 1975, p. 2.

12. ELSTER, J., *El cemento de la sociedad*, Barcelona, Gedisa, 1997, p. 121-127.

vidu pretén beneficiar-se de la norma de reciprocitat d'una manera instrumental, s'adonà que ell també n'ha de respectar els dictats (encara que els guanys siguin inferiors) o, a partir d'un sol indicatiu de transgressió, perdrà l'accés als beneficis que d'ella es deriven. Les normes socials han d'acatar-se sempre, sigui, o no, racional. D'aquí que siguin incondicionals. Si, de vegades, deixen espai per a la manipulació instrumental, és perquè del seu influx tampoc no se n'escapa el manipulador, susceptible d'ésser, també ell, manipulat.¹³

Els codis d'honor són un bon exemple de com les normes socials obliguen a portar a terme determinades conductes. Les prescripcions obliguen les persones a actuar coratjosament, tornar favors, complir els compromisos i dir la veritat; però, també, les obliguen a tornar els insults, complir amenaces i prendre represàlies davant la injúria dels altres. En definitiva, empenten les persones a actuar així, quan els seria més avantatjós actuar d'una altra manera. Malgrat la pèrdua de vigència que han patit les societats modernes (regides per lleis formals), els codis d'honor continuen imperant en aquelles comunitats on prevalen les normes informals, altament vinculants pel pes de la tradició. Aquest és el cas de, per exemple, determinats grups ètnics, de cercles mafiosos o de certes cultures provincianes, no massa allunyades ni en el temps ni en l'espai. Un exemple sagaç és la reconstrucció que de les seves conseqüències fa García Márquez a *Crónica de una muerte anunciada*.

Però hi ha altres normes que també formen part d'aquests paràmetres de comportament, la valoració de les quals és intrínseca i que, per tant, es continuen acatant, malgrat l'absència d'un interès racional. Es tracta de les normes d'etiqueta, de reciprocitat, de cooperació o de distribució, l'estudi de les quals permet avaluar de quina manera un comportament no racional pot prestar estabilitat i regularitat a situacions que, d'altra manera, serien inevitablement canviants.¹⁴ Així, malgrat la trivialitat que es pugui atribuir a les normes d'etiqueta, aquestes constitueixen l'exemple més flagrant de com les normes posseeixen un poder motivador independent: no són meres racionalitzacions *ex post* d'autointerès, sinó fonts *ex ante* d'acció. Un cop internalitzades, són respectades, fins i tot, quan no hi ha perill de ser descobert en la transgressió i, per tant, quan no hi

13. Tal i com afirma Elster, «un empleador puede apelar con buenos resultados a los trabajadores y hacer que éstos compartan las cargas de un año malo. El costo que paga es que en un buen año también puede tener que compartir los beneficios. Al hacer el pedido anterior se ha comprometido con la norma de una justa división del excedente». A Tuercas y tornillos. Barcelona, Gedisa, 1996, p. 120.)

14. ELSTER, J., *El cemento...*, 1993. Vegeu el capítol 3.

ha amenaça de sanció: les normes d'etiqueta acaben formant part de la identitat de l'individu. En termes goffmians, a la seva empara, la identificació entre actor i personatge és tal que les fronteres entre escenari i vestidors acaben diluint-se. I se segueixen en presència de persones que no tornaran a trobar-se mai més, persones l'opinió de les quals és, per tant, del tot irrellevant per a un suposat interès utilitarista, vinculat a una escenificació exitosa.

La norma de reciprocitat exemplifica la manera com les normes fan impossible la seva única manipulació instrumental. En un dels formats, la reciprocitat obliga a tornar els favors que ens han presat els altres. La gent ofereix perquè espera rebre i rep perquè espera oferir. Com ha demostrat Harris, la reciprocitat és la banca de les societats petites i un instint de conservació en les més primitives.¹⁵ Però la reciprocitat també té una versió negativa: els actes de venjança. Si la racionalitat dels contendents no intervé, per exemple, via negociació, la reciprocitat d'aquest signe pot acabar en una mútua aniquilació. Per la seva banda, les normes de cooperació només poden reeixir si es desvinculen de l'arrelament utilitarista per a identificar-se amb valors de tall deontològic, com la solidaritat o la fraternitat.¹⁶ I certes normes de distribució, com la d'igualtat, poden preferir la destrucció d'un bé escàs, si només alguns poden aspirar a rebre'l. Sovint les normes inciten a sofrir una pèrdua abans que acceptar uns termes d'existència incompatibles amb els seus dictats.

Sembla clar, doncs, que una anàlisi instrumental de les normes es mostra insuficient per a enfocar-les en tota la dimensió. Les normes socials són autònomes, precisament, perquè resolen dilemes que la racionalitat individual no pot resoldre. Però tampoc és cert que les normes estiguin sempre orientades al benefici col·lectiu, ni han de ser òptimes, ni la funcionalitat és una garantia d'existència. Certes normes no milloren la situació, sinó que l'empitjoren, i moltes normes, que podrien ser socialment útils, no existeixen encara. Per exemple, no hi ha cap norma que inciti a fer ús del transport públic en ciutats molt congestionades.¹⁷ Les normes, doncs, són fruit de la intencionalitat humana, perquè superen l'*impasse*, en què sovint

15. HARRIS, M., *Jefes, cabecillas, abusones*, Madrid, Alianza Cien, 1993, p. 3.

16. Com es veurà en l'epígraf següent, davant un problema de cooperació, la lògica de la racionalitat condueix inevitablement a la deserció, és a dir, a la lògica del *free-rider* o del gorrer. I això implica, en última instància, la pèrdua del bé públic del qual els gorrers treuen els guanys egoistes. En definitiva, tothom surt perdent. Però, com es demostrarà, les normes de cooperació salven els individus de la inèrcia miop (i pernicioso) a què els mou la seva racionalitat utilitarista.

17. ELSTER, J., *El cemento...*, 1997.

s'estanca la racionalitat individual. Però la seva emergència també sembla ser oportunista en un sentit evolutiu. Si no, no s'entén que moltes normes no hagin emergit o que no hagin assolit un òptim social o que, fins i tot, siguin disfuncionals, perquè no s'han adaptat a un medi canviant, ancorades, com estan, en el passat.

És per tot això que el paradigma intencional i el paradigma evolutiu constitueixen les dues estratègies explicatives que s'abordaran a continuació. Si les normes són alternatives a la racionalitat instrumental, aleshores els dos paradigmes han de mantenir aquesta autonomia. El caràcter intencional del primer sembla contradir-la: si les normes emergeixen per pal·liar els defectes de la racionalitat, aleshores també elles són instrumentalment racionals. Però no existeix aquesta contradicció, perquè aquestes normes s'erigeixen en forma de metapreferències, és a dir, configuren un segon ordre de preferències, des del qual es jutja i es contradiu l'egoisme racional de primer ordre. I ho fan de manera que, al final, la contradicció ni es percep ni es considera estranya. L'*homo sociologicus* aporta, així, una dimensió nova a la psicologia plana de l'*homo economicus*. Per la seva banda, el reforç és la dosi intencional del segon paradigma, però és una intencionalitat que només actua *a posteriori*: un cop percebudes les virtuts funcionals d'una norma, aquesta se selecciona i es rutinitza, però sense cap càlcul de tall teleològic. Passem a veure les aportacions que, a l'estudi de les normes socials, proporciona el primer paradigma.

El paradigma intencional

Afirma Coleman que les persones consenten un cert control sobre la conducta si, a canvi, obtenen un poder equivalent (mitjançant normes socials, per exemple) sobre la conducta dels altres. Segons ell, la condició ideal, per a fer immediata la demanda de normes socials, és aquella en què una acció genera externalitats a un conjunt de persones i la creació d'un mercat de drets de control, sobre aquesta acció, és inviable. Cap agent individual pot establir intercanvis per a obtenir drets de control sobre les accions dels altres agents.¹⁸ És així com es conforma la base, sobre la qual es generen les normes, d'una manera similar a com s'erigeixen certs drets constitucionals. Però, si bé és necessària, aquesta condició no és suficient:

18. «The genesis of a norm is based in externalities of an action which cannot be overcome by simple transactions that would put control of the actions in the hands of those experiencing the externalities», COLEMAN, J., *Foundations of social theory*, Cambridge, The Belknap Press of Harvard University Press, 1990, p. 251.

és necessari que la norma estigui fortificada per un poder sancionador que el dissuadeixi de la transgressió.¹⁹

La proposta de Coleman encaixa en l'esquema instrumental i conseqüencialista del paradigma de l'elecció racional. I arrossega, per tant, tots els inconvenients per a identificar el tipus d'acció que, segons s'ha definit, perfilen les normes socials. Però és basant-se en les dues preguntes que es desenvolupa l'anàlisi dels dos paradigmes aquí proposats. Les condicions d'emergència i manteniment de les normes socials són els pilars clau per a entendre'n la naturalesa i composició. L'objectiu del paradigma intencional és provar de donar-los resposta des d'una perspectiva estratègica. És a dir, que «serà la interacció estratègica dels actors, subjectes a constriccions, condicionaments i paradoxes de diversa mena, en situacions determinades, la que proporcioni la clau explicativa».²⁰ Només si es para atenció a les condicions estructurals i com els individus s'hi desenvolupen és possible definir els escenaris en què la generació i el manteniment de les normes són més adequats. La reconstrucció formal d'aquestes condicions permet caracteritzar tres escenaris, dels quals emergeixen tres tipus de normes en forma de solució: les normes de generalització, les normes de coordinació i les normes de parcialitat. La naturalesa d'aquesta connexió entre situacions és el que analitzarem a continuació.²¹

Primer escenari: normes de generalització

El primer escenari procliu a la generació de normes és el representat pel Dilema del Presoner, nom amb el qual la teoria de jocs designa aquelles situacions en què la racionalitat individual acaba desembocant en el desastre col·lectiu. La història del joc és la següent: dos presoners culpables, que han delinquit junts però contra els quals no hi han proves suficients per a condemnar-los, són interrogats per separat. A cadascú, se li proposa dues alternatives: o confessar el delicte o guardar silenci. Tots dos saben que si cap d'ells confessa seran condemnats a només un any de presó per no haver volgut col·laborar. Si els dos confessen, la condemna serà de cinc

19. «For the norm to be effective there must also be an effective sanction to enforce it, if any of the actors should give indications that he will not contribute», COLEMAN, J., *Foundations...*, 1990, p. 269.

20. GÓMEZ, A., «Microfundamentos de la explicación social» a *Acción...*, 1997, p. 322.

21. El que s'exposarà tot seguit està basat en ULLMANN-MARGALIT, E., *The emergence of norms*, Oxford, Oxford University Press, 1977.

anys per a cadascú. Però, si només un confessa, aleshores obtindrà la llibertat, a costa de carregar totes les culpes sobre l'altre, que serà condemnat a deu anys de presó. Els jugadors, aïllats, no poden comunicar-se per a arribar a una estratègia d'acord mutu.

Traduït al llenguatge formal de la teoria de jocs, el dilema es presenta així, cada presoner, racional, té dues estratègies d'acció: confessar (C) o no confessar (N). Els dos presoners classifiquen (N, N) per sobre de (C, C) perquè en la primera situació (en què cap d'ells confessa) la pena és d'un any, mentre que en la segona (en què confessen tots dos), la pena és de cinc. Però, tot i que la millor estratègia és guardar silenci, el presoner A es veu obligat a reflexionar d'aquesta manera: si el presoner B confessa, a ell, li anirà millor si confessa (cinc anys de presó són preferibles a deu); i si el presoner B calla, també sortirà guanyant si confessa (guanyaria la llibertat en lloc de malgastar un any). El seu ordenament de preferències queda, aleshores, expressat en els termes següents (l'estratègia del presoner B ocupa la segona posició):

$$(C, N) > (N, N) > (C, C) > (N, C),$$

que equival a les següents penes:

$$(0, 10) > (1, 1) > (5, 5) > (10, 0)$$

El presoner B, en tant que agent igualment racional, arriba a la mateixa conclusió que el presoner. Així, confessar esdevé l'estratègia dominant pels dos presoners, ja que dona una puntuació més alta que l'estratègia no confessar, faci el que faci l'altre jugador. Com a conseqüència, el resultat del joc és el següent:

	PRESONER B	
	N	C
PRESONER A	N	(1, 1) (10, 0)
	C	(0, 10) (5, 5)

La lògica racional de les decisions porta els presoners a una estratègia, (confessar, confessar), el resultat de la qual és pitjor que el que haguessin aconseguit seguint l'estratègia (no confessar, no confessar). Els dos jugadors seran condemnats a cinc anys de presó, quan podrien haver aconseguit rebaixar la pena a un únic any. Però

malgrat ésser un subòptim (i, per tant, malgrat contradir el dictat maximitzador de l'elecció racional) els jugadors estan condemnats a aquest resultat. És el que, a la teoria de jocs, es coneix com a «equilibri de Nash», una situació de la qual és impossible apartar-se unilateralment i no sofrir pèrdues. En efecte, si cap dels jugadors intentés canviar només d'estratègia, la pena augmentaria a deu anys. Per tal que els dos jugadors millorin els resultats, han de canviar d'estratègia simultàniament, i això és precisament el que la racionalitat no els permet fer: la temptació de confessar, mentre l'altre guarda silenci és massa forta i és el que fa que el resultat col·lectivament racional sigui, donades les preferències dels agents, massa inestable per a mantenir-se. Els dos jugadors intentarien aprofitar-se de l'honestat de l'altre i tornarien a caure en la lògica perversa del confessar-confessar.

La solució que la teoria de l'elecció racional dóna a situacions com aquesta no és, per tant, gaire encoratjadora. És en aquest punt on entren les normes socials. El problema que presenta el Dilema del Presoner és trobar la manera de protegir un estat beneficiós col·lectivament, però inestable, davant d'un estat altament estable, però nociu per a tothom. Canviar l'estratègia dominant dels agents, mitjançant l'efecte de les normes socials, és una de les solucions: si els presoners haguessin seguit els designis d'una norma de lleialtat (suposant, per exemple, que els dos formessin part d'un clan amb un ferri codi d'honor), els ordres de preferència haguessin estat diferents i diferent hagués estat el resultat. Per a il·lustrar-ho, Ullmann-Margalit utilitza l'anomenat «Dilema dels Morters», una situació hipotètica, en la qual dos soldats aïllats en els punts de batalla estan a punt d'enfrontar-se a un atac enemic. Tenen dues alternatives: o romandre en el lloc i lluitar o sortir fugint. Si els dos soldats es queden, l'atac contrari serà declinat; però si els dos escapen, l'enemic guanya la zona i els fa presoners. Finalment, si només un d'ells lluita, l'altre aconsegueix fugir a costa de la mort del primer.²² La solució d'aquest dilema és previsible: els dos soldats opten per desertar i són, finalment, capturats, tot i sabent que, si haguessin lluitat junts, haurien guanyat l'enfrontament.

Davant d'aquesta situació, es plantegen tres possibles solucions: (i) envoltar amb mines els morters per a impossibilitar la fugida; (ii) fomentar una disciplina militar rude i efectiva que castigui la deserció amb l'execució; i (iii) enaltir la primacia de l'honor. Les dues primeres solucions modifiquen el joc, de manera que les condicions que

22. ULLMANN-MARGALIT, E., *The emergence...*, 1977, p. 30.

l'opció racional deixa de ser la fugida. Només la tercera solució es correspon amb el poder motivacional autònom de les normes socials: sense canviar cap tret formal de l'estructura del joc, la norma d'honor s'erigeix com l'única solució al desastre de la racionalitat individual. I és que aquesta norma de generalització (o norma de cooperació) canvia fins a tal punt els ordres de preferències dels soldats, que aquests s'estimen més morir com a herois que viure en captivitat, estigmatitzats com a traïdors.²³

Segon escenari: normes de coordinació

Els problemes de coordinació es donen en aquelles situacions en què dues o més persones es troben amb el dilema d'haver d'escollir entre accions alternatives però indistintes, sabent que l'èxit de l'elecció depèn de l'acció escollida pels altres. Els interessos dels involucrats coincideixen, però el problema es deriva de la incertesa que genera l'elecció final de la resta de participants, ja que d'ella i de la coincidència amb la pròpia depèn el signe dels beneficis. Si dos viatgers, asseguts en trens separats, volen trobar-se en una de les tres estacions del trajecte, sense possibilitats de comunicar-se per a posar-se d'acord, aviat s'adonaran que es troben davant un problema de coordinació: poc importa quina sigui l'estació de la trobada, mentre aquesta es produeixi. En altres paraules, el més important no és decidir en quina estació baixar, sinó esbrinar l'escollida per l'altre. En el format matricial, el dilema es presenta com segueix:

PASSATGER 2
E1 E2 E3

E1 (1,1) (0,0) (0,0)

PASSATGER 1 E2 (0,0) (1,1) (0,0)

E3 (0,0) (0,0) (1,1)

Els dos passatgers es troben —i guanyen— quan aconseguen concertar les eleccions, és a dir, quan les combinacions de les seves accions són les representades per les cel·les estació1-estació1; estació2-estació2; o estació3-estació3. En qualsevol altre cas, ambdós

23. Val a dir, però, que les normes de generalització no tenen per què ser considerades normes de moralitat: els jugadors potencials poden ser criminals de guerra, mafiosos o especuladors.

fracassen en la cita i ambdós perden. Una situació semblant es dona amb les converses telefòniques, tallades de manera inesperada. Els dos interlocutors desitgen continuar conversant, i tots dos s'enfronten al dilema de tornar a trucar o esperar que el truquin. Importa poc qui faci què, mentre els dos coordinin les accions, de manera que la comunicació pugui ser, de nou, restablerta. Així doncs, cadascú haurà d'escollir segons les seves inferències sobre què farà l'altre: tornar a trucar si —i només si— és probable que l'altre esperi; o esperar si —i només si— és probable que l'altre truqui.

Les normes de coordinació són les que resolen aquests problemes recurrents. Faciliten l'elecció quan els equilibris són diversos i alternatius; solucionen, per tant, el problema de la indecisió, que inhabilita l'elecció racional. La mera coincidència d'interessos no és suficient per a crear un problema de coordinació. És necessària la presència d'elements d'ambigüitat, és a dir, que els resultats preferits pels participants siguin diversos i que el problema sorgeixi a l'hora d'esbrinar quin d'ells serà escollit per tots. Un cop assolit, aquest estat constitueix un equilibri tal que, almenys, un agent hauria sortit perdent, si hagués actuat qualsevol dels participants de manera diferent a com va actuar. Per tant, només aquelles situacions d'interdependència en què, a més de coincidència d'interessos, hi ha almenys dos equilibris entre els quals optar, representen problemes de coordinació. I són moltes les regularitats de la vida quotidiana que poden ser concebudes com a solucions acceptades a aquests problemes recurrents.

Les normes d'etiqueta són, de nou, un bon exemple. La conformitat amb aquestes regularitats de l'acció respon als interessos de tots els involucrats. Aquestes normes, les façanes de la dramàtúrgia goffmiana, constitueixen la part de l'actuació que funciona regularment d'una manera general i prefixada, per definir la situació respecte aquells que l'observen.²⁴ Que les normes d'etiqueta siguin unes i no altres és contingent (i, per això, variable contextualment). El que ja no és contingent és la codificació, variable però necessària, sota el format que sigui. I és que les normes de coordinació s'encarreguen de: (i) regular les expectatives dels actors, sovint anònims i estranys; (ii) proporcionar una única guia d'acció i resoldre, per tant, la possible ambigüitat d'esdeveniments futurs; i (iii) augmentar el grau d'articulació que es dona en les regularitats del comportament, perquè les normes expliciten l'acord i fan més segura la coordinació.²⁵

24. GOFFMAN, E., *La presentación de la persona en la vida cotidiana*, Buenos Aires, Amorrortu, 1981, p. 33-42.

25. ULLMANN-MARGALIT, E., *The emergence...*, 1977, p. 85-87.

Les normes de coordinació compleixen, per tant, una doble funció: d'una banda, contribueixen a la integració social; d'una altra, actuen com a mecanisme d'elecció. Mantenen, perpetuen i, fins i tot, generen regularitats en el comportament. Aquestes regularitats són les que estableixen les bases de les expectatives entre els membres d'una determinada societat. El que fan les normes és fondejar, en el seu poder prescriptiu, un sistema flotant de preferències mútuament condicionades, per així, superar-ne l'ambigüitat i facilitar la predicció. Aquest consens sobre actituds, valors i creences, que es produeix entre els membres d'una societat, s'estableix dins el conjunt d'oportunitats, obert als membres de la societat en qüestió; i, per tant, l'ordenació de preferències que perfilen les normes, no deixen de ser un reflex de les possibilitats i carències del sistema social on ocorren. Sigui com sigui, les normes de coordinació, a l'igual que les normes de generalització, emergeixen, perquè la màxima «escull el que més t'estimis» simplement s'ensorra, en el cas de les primeres, a causa de l'ambigüitat de la situació, que requereix una acció interdependent; en el cas de les segones, per la lògica destructiva de l'utilitarisme miop. Vegem ara el que succeeix amb les normes de parcialitat.

Tercer escenari: normes de parcialitat

El punt de partida d'aquestes normes és un *statu quo*, en què estan implicats dos grups que es distribueixen desigualment els beneficis de la situació: un dels dos obté millors resultats que l'altre. Aquest estat està caracteritzat per dos trets: (i) la distinció entre el grup afavorit i el no afavorit és relativa, no absoluta; (ii) no es pressuposa cap relació d'explotació, autoritat, subordinació o dominació. De fet, ni tan sols se suposa que els dos grups estiguin en conflicte. La noció d'un *statu quo* de desigualtat difereix de la noció de desigualtat social (o d'estratificació social) tal com és emprada per la teoria social, ja que no es refereix necessàriament a tota l'escena social ni a un context exclusivament sociològic.²⁶ Si es pren com a tesi de partida que el grup desfavorit intentarà millorar la seva situació, són tres les condicions que s'acompleixen: (i) el grup sap que ocupa una situació desfavorable; (ii) sabent que la seva posició és inferior, està interessat a canviar-la; (iii) també desitja actuar per assolir aquests interessos.

Quan el grup és nombrós, sorgeixen dos obstacles a l'hora de determinar quins interessos es persegueixen: d'una banda, la fal·làcia

26. ULLMANN-MARGALIT, E., *The emergence...*, 1977, p. 138.

de la composició; de l'altra, el problema inherent a la lògica de l'acció col·lectiva. Però, al marge de les mesures que es prenguin per a solucionar-los (com l'adopció de normes de generalització), es pot donar per suposat que sempre s'acabaran formulant uns interessos determinats. Serà basant-se en aquests interessos, que el grup desfavorit intentarà millorar la seva posició, ja sigui de manera relativa o de manera absoluta. Si la millora és absoluta, el partit transita d'un statu quo a un altre amb resultats superiors, segons la seva pròpia escala ordinal de preferències. És el cas del, per exemple, següent estat hipotètic en què, per raons de caire històric, trobem la següent desigualtat:

GRUP B
SQA SQB

SQA (2,1) (2,2)

GRUP A

SQB (0,0) (0,0)

Amb un canvi de l'estatu quo A al B, el grup desfavorit millora la seva posició absoluta deixant intacta la posició del grup A. És aquest un cas en què l'estatu quo inicial no només és injust sinó que, a més, està injustificat. Comparat amb l'estat de la cel·la (A,B), resulta que, a més d'inestable, és subòptim. L'estat que resulta de la millora de posició del grup B constitueix un òptim paretà, és a dir, una situació en la qual tothom (en aquest cas, el grup A) està, almenys, tan bé com estava abans i que, a més, fa millorar la posició d'almenys un sector dels participants totals (en aquest cas, el grup B com a agregat). Quan, per contra, la millora és relativa, aleshores es tenen en compte els resultats dels altres grups que formen part de la situació. És a dir, es considera que un grup desfavorit millora la seva posició relativa, quan fa un moviment que redueix la distància entre la seva posició i la dels altres grups. Aleshores poden succeir tres coses: (i) que la millora de la posició relativa del grup desfavorit coincideixi amb la millora de la posició absoluta; (ii) que, malgrat que la posició absoluta no canvia, sí que ho fa la relativa (amb la qual cosa, amb el canvi d'estat, s'abaixen els resultats del grup afavorit); i (iii) que la posició absoluta del grup desfavorit disminueixi, encara que augmenti la posició relativa.²⁷ Les respectives matrius es donen a continuació:

27. ULLMANN-MARGALIT, E., *The emergence...*, 1977, p. 147-148.

A B A B A B									
A	(4,1)	(3,2)	A	(3,1)	(2,1)	A	(4,1)	(1,0)	
B				(0,0)	(0,0)	B		(0,0)	(0,0)

(i) (ii) (iii)

En els casos del tipus (ii) l'*statu quo* (la cel·la en negreta) constitueix un equilibri dèbil, equilibri en tant que ningú guanya desviant-se unilateralment i dèbil en tant que un dels grups (el desfavorit, corresponent a les columnes), de fet, tampoc perd en desviar-se'n. L'enveja dels desfavorits pot adquirir, aleshores, rellevància explicativa per entendre la voluntat de canvi. En els casos del tipus (iii) l'*statu quo* de desigualtat és un equilibri estricte (un equilibri de Nash), ja que cada grup perd si se'n desvia unilateralment. Des del punt de vista de la teoria de jocs, no té sentit que el jugador de columna abandoni l'estat de la partida: aquesta desviació és considerada irracional. Però hi ha situacions que la desviació és més que probable, aquelles en què el jugador de columna es mou per enveja, venjança, indignació o per una norma que reclama una més gran justícia distributiva.²⁸ Dels tres casos, el primer és el més procliu a necessitar d'una norma social que en reforci el manteniment, ja que el grup desfavorit no només n'augmenta els beneficis i en redueix les desigualtats respecte al grup beneficiat, sinó que aquest surt perdent amb el canvi.

Així doncs, les normes de parcialitat emergeixen per fortificar un estat de desigualtat que afavoreix un grup amb el poder necessari per a inhabilitar la deliberació racional, i fer acatar, irreflexivament, una situació d'injustícia distributiva. El grup afavorit, interessat com està en el manteniment de la posició privilegiada, procurarà mantenir intacta la conservació de l'*statu quo*. I, davant les amenaces contra l'estabilitat (com la promoció de la igualtat), procurarà enfortir l'estat de parcialitat amb normes capaces de modificar la xarxa de possibles moviments. Un cop que, en algun sentit, està requerit normativament que l'*statu quo* perduri, les consideracions sobre una possible desviació canvien, ja no s'avalua en termes de costos i bene-

28. Tot i així, l'acció de millorar la posició relativa a expenses de l'absoluta no seria considerada irracional sempre que (i) el preu en termes de posició absoluta fos suficientment baix, en relació amb els beneficis en termes de posició relativa com per ésser insignificant; i (ii) en cas que tal acció fos utilitzada com un moviment estratègic encaminat a una pròxima millora de la posició absoluta. ULLMANN-MARGALIT, E., *The emergence...*, 1977, p. 157.

ficis, sinó com un fet equivocat o subversiu. En certa mesura, la falsa consciència, de la qual parla Marx, es refereix a aquesta deliberació eclipsada.

A més de les normes, es donen altres mètodes de fortificació: emprar la força, compartir els beneficis, ocultar la desigualtat per fer-la menys explícita, o dissociar les posicions afavorides de les desfavorides per a evitar la creació de grups de referència són algunes de les possibilitats.²⁹ Però, en tant que fils de l'entramat racional, són molt menys eficaces. Les normes poden arribar a àrees, a les quals no arriba cap altre tipus de coerció. Un cop les normes són interioritzades, són capaces de generar convicció i modelar els pensaments i les intencions. Un bon exemple són les normes associades a la propietat privada i, en especial, a l'herència. Aquestes normes estan destinades a protegir i perpetuar la posició dels que les posseeixen i dels descendents. La funció d'aquestes normes és la d'estabilitzar i fortificar un estat de desigualtat que, d'altra banda, sol ser latent; com el potencial prescriptiu de les normes socials.

La interacció encarnada

Després de la reconstrucció racional de com poden originar-se certes normes socials, falta encara albirar com els individus concrets, en la vida quotidiana, actuen a la seva empara i se'n serveixen. És a dir, com es mantenen. Per això, es farà ús de la perspectiva dramàtica, elaborada per Goffman. L'objectiu és aclarir si l'anàlisi de les representacions és conseqüent amb la definició de l'acció, d'acord amb les normes socials, a les quals té en compte, però, com a part del guió recitat en escena. Si els actors són individus orientats a maximitzar contínuament l'èxit de les representacions, les normes es converteixen en mers utensilis a manipular, i la dramàtica, com a teoria, acaba essent reductible al paradigma de l'acció racional. El que sota aquest epígraf es defensarà és que, malgrat l'art de manipular impressions que presumeixen tenir els actors goffmians, també ells són presa del poder motivacional de les normes socials, al marge dels interessos com a actors.

Més enllà de la il·lusió de Goffman de concebre el món sencer com un escenari, la teoria allotja una dialèctica fonamental: quan un individu es troba amb d'altres es preocupa, en tant actor, per mantenir la impressió que actua en conformitat a unes normes, per les quals és jutjat ell i els productes. S'espera que cada individu reprimeixi els

29. ULLMANN-MARGALIT, E., *The emergence...*, 1977, p. 168-170.

seus sentiments sincers per a transmetre una opinió de la situació, que l'auditori sigui capaç de trobar acceptable. Només en l'opacitat del rerafons escènic, els actors satiritzen sobre les seves actuacions i posen al descobert la trama de la representació. És per això que l'actor goffmià «com a si mateix» és aliè a tota la parafernàlia de l'escenificació. La seva consciència està permanentment per darrera (o per damunt, manegant els fils) de l'actuació, calculant els moviments precisos per a fer més versemblant el paper interpretat.

Però rere aquest desdoblament de la personalitat (en què «un inquiet forjador d'impressions, afanat en la molt humana tasca de posar en escena una actuació, dirigeix a l'ombra el personatge, una figura —generalment agradable— l'esperit i fortlesa de la qual, juntament amb altres qualitats precioses, han de ser evocades per l'actuació»),³⁰ es fa difícil establir qui dirigeix a qui: el jo-actor que planifica quina façana posar en escena per a aconseguir els seus propòsits és, també, qui amenaça amb esquinçar la imatge que representa el mi-personatge. De fet, un actor pot transmetre de manera accidental incapacitat o incorrecció, en perdre momentàniament el control sobre si mateix, en reflectir ansietat o desinterès per l'actuació, o en proporcionar-li una inadequada orientació dramàtica. Això fa pensar que, en planificar l'acció, el principal interès del jo-actor serà escollir aquella façana que li garanteixi la credibilitat de la interpretació, perquè només així podrà obtenir els beneficis que s'hi associen. I, per la seva banda, el principal objectiu del mi-personatge (que no és sinó un desdoblament en el temps i en l'espai del jo-actor) serà fer creïble per tots els mitjans la funció representada. La interpretació i l'acatament de les normes socials, que implica l'escenificació, es converteixen, per al mi-personatge, en un fi en si mateix; els beneficis o conseqüències de la funció només són un punt de mira per al jo-actor.

Les estratègies d'aquestes dues facetes del *self* són, per tant, dues: N per a la no cooperació en forma de disrupció i C per a la cooperació, ja sigui dissimulant, amanerant o evitant les disrupcions. Considerada com un joc intrapersonal, la interacció entre les dues parts del *self* pot elaborar-se com segueix, el jo-actor, racional en previsió, prefereix, en primer lloc, aquella situació en què, malgrat cometre alguna relliscada interpretativa, el personatge és capaç de remuntar la distorsió i continuar amb l'actuació. És així com maximitza les possibilitats d'èxit de la representació i, en aquest sentit, l'elecció del personatge respon a una manera de superar la debilitat

30. GOFFMAN, E., *La presentación ...*, 1981, p. 268.

de la voluntat de l'actor. En segon lloc, l'actor desitja mantenir-se d'acord amb l'actuació i contribuir a l'èxit. Tot i que aquest estat no maximitza la seguretat de la interpretació, en el mateix grau en què ho feia l'anterior, sí que garanteix la consecució de l'objectiu principal: convèncer el públic. En tercer lloc, el jo prefereix aquella situació en què ell controla les disruptions, encara que el personatge no ho faci, perquè el que menys desitja, allò que més el perjudica, és que els defectes, ineptituds o secrets quedin al descobert. L'ordenament de preferències s'enuncia, aleshores, com segueix:

$$(N,C) > (C,C) > (C,N) > (N,N)$$

Per la seva banda, el mi-personatge té com a prioritat absoluta fer creïble la funció que interpreta. Independentment del que faci el jo-actor, el mi-personatge cooperarà en tot moment acatant les normes de conducta que fan possible la interpretació. Les seves preferències s'expressen en aquest ordre (en què ocupa el segon lloc, el corresponent al jugador de columnes):

$$(C,C) > (N,C) > (C,N) > (N,N)$$

Amb aquestes preferències, el resultat de la seva interacció és el següent:

	MI-PERSONATGE	
	C N	
JO-ACTOR	C	(3,4) (2,2)
	N	(4,3) (1,1)

El jo-actor no té una estrègia dominant, si el mi-personatge coopera, a ell, li va millor no cooperar; però si no coopera, prefereix la cooperació. Com que la cooperació del mi és incondicional, el jo pren com a estratègia final la no cooperació, és a dir, escull no haver d'identificar-se amb la imatge representada. A més de donar estabilitat a l'acció (ja que assoleix un equilibri), aquest resultat maximitza la utilitat del jo-actor. Però suposem, ara, que l'actor no compta amb el suport del mi normatiu. Suposem que no hi ha cap vessant del *self* encarregada de projectar les rutines estereotipades que han de portar-li beneficis. Si enlloc del mi-personatge, el jo-actor només comp-

tés amb un segon jo, successiu en el temps però tan instrumental i racional com el primer, els resultats del joc (de nou intrapersonal) serien marcadament diferents. Serien els següents:

JO-ACTOR2

C N

C (3,3) (2,4)

JO-ACTOR1

N (4,2) (1,1)

Cap dels dos actors té una estratègia dominant. Quan el jo-actor2 coopera, al jo-actor1, li va millor no cooperar; però si el jo-actor2 no coopera, el jo-actor1 prefereix cooperar. I el mateix a la inversa. Com a resultat es donen dos equilibris, entre els quals els dos actors pivoten fins a l'infinit. És un joc sense solució i, per això mateix, il·lustra, en el seu defecte, les virtuts de les normes socials. Són elles les que permeten superar la indecisió racional i preveure comportaments per a arrelar, en aquestes inferències, les estratègies d'acció. És sense elles que la interacció s'embassa en *impasses* com aquest, d'una manera similar al de l'ase de la paràbola. I, per tant, l'actor goffmià no pot ser portador d'interessos merament instrumentals. La transgressió de les normes de comportament, establertes *a priori*, és la pitjor ruptura, ja que pot fer perillar, no només la credibilitat del paper representat, sinó també la pròpia comunicació. Així ho mostren els experiments de ruptura de Garfinkel, que més que il·lustrar el desordre, il·lustren com les persones s'ordenen la vida quotidiana prioritzant els actes rutinaris i estereotipats, i forçant-los quan no els troben.³¹

El paradigma evolutiu

Fins ara s'ha vist com l'acció d'acord a normes socials suplanta (i per això complementa) l'acció racional. L'acatament fa que les peces de la interacció humana llisquin millor, la qual cosa facilita la consecució de certs equilibris, que d'altra manera serien inestables. Però

31. WOLF, M, *Sociologias de la vida cotidiana*, Madrid, Cátedra, 1982, p. 106-172. En un d'aquests experiments, Garfinkel va demanar als alumnes que actuessin a casa com si fossin hostes. El que es buscava era estudiar com la família temptejava formes de sentit comú per salvar la ruptura, atribuint-la, entre d'altres factors, a l'estress o als canvis d'estat d'ànim. No només demanaven explicacions a l'estrany comportament, sinó que s'esforçaven per trobar-li causes comprensibles.

moltes normes no queden reflectides en aquesta aproximació que, per intencional, oblida el fet que ja va entreveure Adam Ferguson, quan va afirmar que «la història és el resultat de les accions dels individus, no de les seves intencions». Malgrat que, com a imperatius de l'acció, les normes continuen sent alternatives a la racionalitat, no totes elles fortifiquen els màxims, que, a aquesta, se li escapen. Si bé són emergents en un sentit evolucionari, les normes són oportunistes i, sovint, subòptimes, donada la miopia de la seva emergència. A més, arrelades com estan en el passat, les normes són indiferents als canvis de l'entorn, en la seva emergència, poden respondre a certa funcionalitat, però amb el pas del temps, són incapaces de readaptar-se al medi canviant. Hi ha, fins i tot, normes que atempten contra la mateixa supervivència biològica dels col·lectius que les sustenten. La persistència de l'ablació femenina en certes parts del món és, en aquest sentit, un exemple de com certes normes poden arribar a contradir les pròpies forces de l'evolució natural.³² Normes que es mantenen, fins i tot, quan els avenços mèdics han mudat l'ordre de les veritats possibles i han desemmascarat les conseqüències reals (sovint la mort) d'aquestes pràctiques.

Per a entendre la vigència d'aquestes normes, és necessari endin-sar-se en l'entramat cultural, en què adopten forma i força. Fer ús dels conceptes propis de la biologia evolutiva permet, no només esquivar el fantasma del relativisme cultural (que reconeix que, encara que les formes siguin múltiples, l'origen és el mateix), sinó que, a més, permet explicar l'emergència i la transmissió de certes normes per vies alternatives al teleologisme intencional. En el format més simple, l'evolucionisme afirma que les societats que tenen normes útils (sorgides per accident) creixen, floreixen i s'expandeixen, i les que no, desapareixen o acaben imitant les normes de les competidores. Però, com apunta Elster, la conquesta de Grècia per Roma és un bon exemple de com «les normes del fort no són en general preses pel dèbil i no sempre el dèbil desapareix competint amb el fort».³³ El paradigma evolutiu va més enllà d'aquesta lectura superficial. Les seves virtuts són, sobretot, hermenèutiques; el fet d'adoptar la terminologia de la biologia evolutiva fa més útil, metodològicament, l'anàlisi de les directrius de l'evolució cultural. Tal i com succeeix amb certs trets genètics, no sempre és fàcil establir la funcionalitat d'una norma per a la supervivència del grup en què es genera. Pot ser, fins i tot, que no existeixi aquesta funcionalitat. Si les condicions

32. CAVALLI-SFORZA, L. L. i FELDMAN, M. W., *Cultural transmission and evolution: a quantitative approach*, Princeton, Princeton University Press, 1981, p. 344.

33. ELSTER, J., *El cemento...*, 1987, p. 174.

d'emergència canvien, les normes poden perdre el valor adaptatiu, de la mateixa manera en què l'han perdut certes parts del cos humà.

En nom de la coherència interna, aquest paradigma parteix de les constriccions que la mateixa base biològica, sobre la qual s'erigeix, l'imposa. El paradigma evolutiu pren com a punt de partida les constriccions i possibilitats que l'evolució natural ha llegat als humans i a la seva creativitat. Al cap i a la fi, les capacitats cognitives humanes són «el resultat de les pressions d'un medi ambient mudadis que donava avantatges adaptatius decisius a la versatilitat, a la flexibilitat de les respostes i a la capacitat d'aprenentatge dels organismes».³⁴ Són aquestes forces evolucionàries les que han acabat conformant l'espai de la sociabilitat humana. I, tal i com passa amb l'estudi del llenguatge, l'anàlisi de les normes socials no pot prescindir de les imposicions cognitives que regulen la creació dels fets institucionals. És aquesta fonamentació la que pretén resumir l'epígraf següent.

La fonamentació naturalista

Les ciències socials es reafirmen si troben un suport en les ciències naturals. Lluny de ser un indicatiu de la seva reducció o prescindència, fer ús de les teories naturalistes és signe de la complementarietat del coneixement, positiu en si mateix, si el que es pretén és millorar les fites del saber. I encara que és possible fer microsociologia, sense haver de dibuixar el mapa dels circuits mentals dels individus que interactuen, d'aquí no es deriva que es pugui prescindir d'aquests fonaments. És necessari considerar-los, perquè, entre d'altres coses, aporten molts avantatges, en limitar les accions possibles i restringir, per tant, el camp d'estudi real. L'interès no radica en el fet de trobar un gen prodigiós, que expliqui tots els secrets del comportament social. Si d'alguna cosa ens ha dotat l'evolució natural és d'una llibertat capaç de remuntar el determinisme d'origen. I sovint són més imperatives les imposicions culturals que no pas les biològiques. L'objectiu apunta, més aviat, a analitzar la interacció social, tenint en compte que les seves possibilitats s'estrenyen, un cop considerades certes herències cognitives i, per tant, evolutives.

És aquest el filtre que tanca la clau de per què certes normes socials són més susceptibles de ser generades i transmeses culturalment que no pas d'altres. I remet a una estructura profunda que

34. DOMÈNECH, A., «Racionalidad económica, racionalidad biológica y racionalidad epistémica. La filosofía del conocimiento como filosofía normativa», a *Acción humana*, 1997, p. 239.

Chomsky ja va entreveure als anys cinquanta, quan va mostrar que el llenguatge és quelcom més que una mera execució material.³⁵ L'adquisició inductiva d'una llengua —mitjançant el condicionament estímul-resposta— no seria possible si l'ésser humà no comptés amb una capacitat cognitiva innata. La competència del llenguatge és prèvia a l'aprenentatge de la llengua i imposa una mena de gramàtica universal, que selecciona i ordena les impressions (en aquest cas sons, però també fenòmens) del món exterior. Del coneixement del llenguatge al coneixement de la ment humana, hi ha, doncs, poc més d'un pas. I que la ment funcioni amb hipòtesis que li són implícites no deixa de ser un punt de partida: ni els individus cacen al vol tot allò que l'entorn els ofereix, ni la socialització és tan irrestricta com certs corrents sociològics pretenen fer creure. La creació i adopció de les normes socials està, també, subjecta a aquestes restriccions cognitives.

Des de l'antropologia, s'ha fet ús d'aquesta perspectiva per a analitzar les idees religioses, amb una existència múltiple i dispar (com les llengües), però no infinites, ni amb una evolució del tot aleatòries.³⁶ Són les propietats universals de l'arquitectura cognitiva humana, les que restringeixen importants aspectes de les representacions religioses. El que aquesta perspectiva demostra és que el contingut i l'organització de les idees religioses depenen, en gran part, de propietats no culturals de la ment humana. Són aquestes propietats les que configuren un mecanisme i un procés universal que, d'altra banda, no generen els mateixos resultats en circumstàncies diferents. En general, les representacions religioses estan formades per descripcions que violen les idees de la gent sobre el que normalment es dona al voltant seu. I és, precisament, aquesta natura contraintuïtiva el que les fa ser tan atractives i susceptibles d'ésser assumides amb facilitat.

Els processos cognitius que hi ha sota les adquisicions culturals són complexos i encara no compresos del tot. Segons els descobriments de les ciències cognitives, el comportament dels individus és el resultat de l'aplicació de certs mòduls que processen les seves relacions i interaccions.³⁷ La ment humana està configurada per un con-

35. LECHTE, J., *Fifty key contemporary thinkers: From structuralism to postmodernity*, London, Routledge, 1994, p. 49-54.

36. BOYER, P., *The naturalness of religious ideas: A cognitive theory of religion*, Berkeley, University of California Press, 1994. Els comentaris a aquesta obra segueixen de molt a prop MUNDÓ, J., «Explicacions evolucionàries en Ciències Socials», ponència presentada en el III Congrés Català de Sociologia (Lleida, març de 1999).

37. GINÉ, M., «Una aproximación cognitiva a la vinculación entre ideología y conflicto social», inèdit.

junt de mecanismes de processament d'informació, instal·lats en el sistema nerviós, que són producte de la selecció natural i que, per això, van ser desenvolupats com a respostes adaptatives. Entre aquests mecanismes de processament destaquen quatre estructures cognitives elementals, suficients per a iniciar i entendre les relacions socials. Són el *comunal sharing*, model encarregat de les relacions d'equivalència; l'*authority ranking*, encarregat de les relacions asimètriques; l'*equality matching*, processador de les relacions d'igualtat entre individus diferenciats; i el *market pricing*, model que guia les relacions de proporcionalitat. A partir d'aquests models, els individus descodifiquen l'acció d'una persona, emprant el mateix model que aquesta va utilitzar per a generar l'acció. I encara que les seves manifestacions siguin dispers, en totes elles radica la mateixa estructura lògica. És per aquesta raó que, malgrat la diversitat cultural, la comprensió entre individus amb socialitzacions diferents és possible, perquè existeix una mateixa lògica social, la que es deriva de l'estructura cognitiva.

L'explicació evolucionària de les normes socials

La qüestió de per què es generen i es mantenen les normes socials, n'emergeixen algunes que no arriben a cap òptim o se'n mantenen algunes que han perdut la utilitat, continua pendent. El potencial per a l'adaptació cultural és una de les solucions més eficients, que ha generat el mecanisme de selecció natural la nostra espècie. Precisament per aquesta raó, amb la creixent importància de la cultura en la determinació del futur, decisions cada cop més transcendents sobre la vida i la reproducció dels individus han deixat d'estar sotmeses al control d'allò innat.³⁸ Aquestes decisions han quedat relegades a canals culturals i, per tant, s'ha imposat una segona lògica evolucionària en la vida de l'espècie, la pròpia de l'evolució cultural. Reduir l'anàlisi del canvi cultural als termes d'uns quants factors evolucionaris pot ajudar a comprendre aquest procés, allà on altres perspectives no ho aconseguen.

La teoria biològica de l'evolució per selecció natural desplega dos mecanismes en la seva explicació: un que genera varietat i proporciona la matèria prima per a la selecció; i un altre que selecciona i reté aquelles mutacions que resulten útils. El primer apunta els canvis atzarosos i el segon la selecció natural, encarregada de retenir aquelles mutacions funcionals per a l'organisme, perquè permeten incrementar-ne la descendència.³⁹ Els processos de selecció estan,

38. CAVALLI-SFORZA, L. L., *Cultural...*, 1987, p. 363-364.

39. ELSTER, J., *Tuercas y tornillos*, 1996, p. 80.

aleshores, limitats per les alternatives que proposa l'atzar. D'aquí que la selecció natural s'aturi a la trampa del màxim local, perquè, a diferència de l'elecció racional, és incapaç d'actuar segons la màxima de fer un pas enrere per poder fer-ne, després, dos endavant. L'evolució natural, que només entén de maximitzar, no es mourà de l'atractor evolutiu, encara que hi hagi un màxim global que proporcioni una més gran capacitat adaptativa, perquè això implicaria passar abans per un mínim. I l'evolució natural només selecciona canvis favorables.

L'evolució cultural pot, en principi, ésser explicada en aquests mateixos termes. Si els trets culturals són transmesos de pares a fills, és possible considerar que aquests trets tendeixen a ser adaptatius en el mateix sentit en què ho són els gens.⁴⁰ Però hi ha dues diferències en l'evolució cultural, que sobrepassen el model de l'evolució natural; en primer lloc, el generador d'alternatives no és del tot cec, com sí ho són les mutacions genètiques. El procés d'assaig i error (que Popper anomena «evolució emergent») té atribucions agentives, propòsits intencionals. Això és més que evident en el cas del coneixement científic o de les innovacions tecnològiques. El mètode d'assaig i error consisteix en la selecció, a través d'experiments crítics, i condueix a la recerca de noves respostes culturals.⁴¹ I és en aquest sentit que, a diferència de l'evolució natural, l'evolució cultural (duta a terme per individus amb propòsits) pot tenir en compte conseqüències a llarg termini. Una altra cosa és que aquestes accions, intencionalment orientades, proporcionin respostes inesperades i, per tant, atzaroses. Però en casos com el canvi tecnològic o el desenvolupament científic, sembla prou evident que els avantatges sobre determinat sentit evolutiu són percebuts amb anterioritat i, per tant, voluntàriament fomentats.⁴² En segon lloc, a diferència del que passa amb l'evolució natural, en l'evolució cultural la selecció no es produeix entre individus, sinó en ells mateixos: aquell hàbit, creença o comportament que incrementa les oportunitats de satisfacció dels individus són els que, finalment, se seleccionen.⁴³ Però que no hi hagi oportuni-

40. De fet, ja és comú en les ciències socials l'ús del neologisme «memes», introduït per Richard Dawkins, que designa les unitats de transmissió cultural, de la mateixa manera que la naturalesa humana està constituïda per la informació genètica i articulada en gens, la cultura està constituïda per la nostra informació mimètica i articulada en memes. MOSTERÍN, J., *Filosofia de la cultura*, Madrid, Alianza, 1994, p. 76.

41. POPPER, K., *El cuerpo y la mente*, Barcelona, Paidós, 1997, p. 44.

42. ELSTER, J., *El cambio tecnológico*, Barcelona, Gedisa, 1997, p. 123.

43. VAN PARLIS, P., *Evolutionary explanation in the social sciences*, London, Tavistock, 1981, p. 97.

tat de satisfacció no vol dir que no hi hagi oportunitat de supervivència.⁴⁴

El mecanisme explicatiu que preval en l'evolució cultural no és, per tant, la selecció natural, sinó el reforç que, en el seu format més elemental, es correspon amb el condicionament operant, tal com l'ha estudiat la psicologia conductista. Si, d'altra banda, es tenen en compte les possibilitats i les restriccions que l'aparell cognitiu humà imposa als processos d'adquisició cultural, el mapa s'acaba de completar. La reconstrucció evolucionària, que proporciona el reforç, suposa que les normes són iniciades de manera més o menys cega, però, posteriorment, retingudes intencionalment per les conseqüències (beneficloses) que l'acatament genera. Per tant, a diferència de la selecció natural, la selecció cultural no pateix tanta miopia, perquè no perd de vista el llarg termini; però, a diferència de l'adaptació intencional (i racional), la selecció cultural està obligada a acceptar (o rebutjar) les variacions que genera el mecanisme aleatori d'assaig i error. I el fet que la funcionalitat de les normes sigui, sovint, latent és el que les converteix en elements adaptatius irreductibles al paradigma intencional.⁴⁵

La transmissió cultural de les normes socials

Amb el que s'ha dit fins ara, el marc en què es produeix la creació cultural es pot delimitar a partir de les següents forces: (i) les mutacions, que poden ser intencionals (en el cas de les innovacions) o atzaroses (a partir d'errors de còpia en la imitació o de l'evolució emergent per assaig i error); (ii) la selecció cultural, que depèn de les virtuts funcionals dels trets culturals i, en conseqüència, de l'abast

44. Podem trobar casos de normes, però, que sí que són explicables a partir del mecanisme proporcionat per l'SN: el tabú a l'incest, per exemple, és una norma pràcticament universal que bé s'hi podria cenyir. L'avantatge biològic consisteix a assegurar la recombinació de la varietat genètica existent, que augmenta el potencial adaptatiu de la població i, amb ell, les probabilitats de supervivència (VAN PARLIS, P., *Evolutionary...*, 1981, p. 84). Amb tot, l'incest és, en tant que norma social, un tabú socialment après i, per tant, socialment reforçat, fet que passa inadvertit en l'aproximació naturalista.

45. Els postulats funcionals són arguments basats en les conseqüències, però no tots els arguments que apel·len a les conseqüències són postulats funcionals: la destrucció d'un poble causada per un huracà n'és la conseqüència, però no per això la funció dels huracans és destruir pobles. El que permet esquivar la fal·làcia funcionalista (aquí satiritzada) és comptar amb un mecanisme de retroalimentació entre conseqüències i raó de ser. La selecció natural i el reforç compleixen aquesta funció (que, en última instància, fa que les argumentacions funcionals amaguin, en realitat, una explicació causal). VAN PARLIS, P., «El marxismo funcionalista rehabilitado. Comentario sobre Elster», *Zona Abierta*, núm. 33, 1984.

perceptiu dels individus; (iii) la selecció natural, que no només queda afectada per l'evolució cultural paral·lela, sinó que proporciona el suport brut per a la seva existència; i (iv) la transmissió, que en la cultura no és tan inert com en la biologia. L'entorn és determinant, no només en un sentit ecològic, el medi social, amb els seus costums i valors, també evita o afavoreix l'emergència de determinats trets culturals. Existeixen normes difícils d'acceptar en certes cultures però fàcils d'arrelar en d'altres. A tot això, s'afegeixen, finalment, les constriccions (o possibilitats, segons es miri) que es deriven de la fonamentació naturalista. És, en el si de tots aquests factors, on es produeix el manteniment de les normes socials.

Existeixen normes el valor adaptatiu de les quals és un clar exemple de com funcionen els mecanismes de selecció. La norma de cooperació destaca entre elles. Tal i com s'apunta en el primer epígraf, la cooperació constituïa en les societats primitives una estratègia, de la qual depenia la supervivència dels individus que les integraven. Els vincles que els unien eren tan estrets (per necessitat però, també, per familiaritat) que la cooperació era exercida de manera indiscriminada per a no ser exclòs del joc social. Encara avui, en les comunitats petites, els lligams entre els individus fan que la cooperació sigui una estratègia dominant, encara que en aquesta elecció s'hi juguin l'interès egoista. Aquestes normes, generades per tempteig en forma d'assaig i error, són mantingudes a base d'imitació i reforç. Així ho il·lustra l'estratègia empresa pels soldats de trinxeres de la Segona Guerra Mundial que, durant els combats, van seguir sovint una variant especial de la norma de cooperació: el viu i deixa viure.⁴⁶

Però també existeixen normes que, des del marc dels factors evolucionaris, han perdut la seva funcionalitat. Les jerarquies socials sovint generen imposicions que en tenen poc, de qualitat funcional; i la majoria de cerimònies, en tant que inútils, generen avorriment i ridícula sense complaença ni benefici. Una explicació fàcil seria atribuir-los la virtut de la solidaritat i la comunió: són aquest tipus de normes el que evita que la societat es dissolgui en l'anòmia. Però, precisament perquè aquesta és una explicació que difícilment pot falsar-se, sí que pot rebutjar-se per ambigua i poc informativa. La majoria

46. AXELROD, R., *La evolución de la cooperación*, Madrid, Alianza, 1986, p. 77. L'aportació d'Axelrod no suposa, però, una alternativa a l'elecció racional. Però és un bon exemple de com pot estendre's una estratègia d'acció (el *toma y daca*) des d'una perspectiva evolucionària, és a dir, segons les seves virtuts adaptatives. D'altra banda, la seva teoria no requereix necessàriament d'intenció (pot aplicar-se tant a poblacions humanes com a animals, començant per les formigues), mentre que la que es pretén defensar en aquestes pàgines sí que la necessita.

d'aquestes normes pot derivar d'una adaptació imperfecta, de transformacions històriques, que n'han fet minvar el valor adaptatiu o de mutacions en les percepcions individuals sobre la seva funcionalitat.⁴⁷ Amb tot, anomenar «adaptatives» aquelles normes que atempten contra la mateixa evolució natural sembla contrainstitutiu. Però en tant que, en aquests casos, la selecció natural està sotmesa a la selecció cultural, la noció d'equilibri com a òptim adaptatiu respon més a les construccions simbòliques, en què les normes adquireixen sentit que no pas al seu suport ecològic, sovint suïcida, ve a dir.⁴⁸

El perill de l'emergència atzarosa radica en què moltes de les conseqüències són imprevisibles i no deliberades. Les normes que acaben imposant-se són el resultat d'una contrastació imperfecta, ja per manca de coneixements, ja per falta de llibertat, que anul·la la possibilitat d'adquirir perspectiva reflexiva. Però no és el paradigma evolutiu el que ha de ser acusat de conservadorisme, si s'aplica a l'evolució cultural; el que és conservador és, en tot cas, l'entorn en què s'obre camí l'evolució cultural. Que la inèrcia de l'evolució tendeixi a fortificar equilibris subòptims, que la realitat sigui aquesta, no vol dir que també hagi d'ésser així. El salt entre judicis de fet i judicis de valor és un salt il·legítim, que no es deriva de la lògica evolutiva, sinó d'una imposició de sentit exclusivament humana. Si en alguna cosa es diferencien el paradigma evolutiu i el paradigma intencional és en el fet que el segon pretén assolir màxims globals, mentre que el primer es conforma amb òptims locals. Però res no impedeix que la lògica utilitarista intervingui i s'imposi entre aquelles normes que atempten contra la possibilitat d'assolir òptims millors, com ha passat, per exemple, amb l'evolució del coneixement científic, que aglutina, en l'avenir, el bo i millor d'ambdós paradigmes.⁴⁹

47. CAVALLI-SFORZA, *Cultural...* 1981, p. 365.

48. A propòsit d'aquest fet, al·ludia Popper, en la història d'una comunitat índia, que creia que la vida era sagrada, inclosa la dels tigres. Com que aquesta norma va fer que la comunitat acabés desapareixent, portant-se amb ella la norma que els va condemnar a la fi. POPPER, K., *El cuerpo...*, 1997, p. 44.

49. El paradigma evolutiu no invalida, per tant, les contribucions del paradigma intencional sinó que, més aviat, les completa: una teoria de l'evolució cultural que aspiri a la solvència ha de fer de l'individu l'unitat d'adaptació i, per tant, ha d'assumir que els fets evolucionaris són, també, producte de l'agència humana (la qual cosa no vol dir que aquests mateixos fets no siguin diferents, i fins i tot contradictoris, respecte a les intencions humanes), SANDERSON, S. K., *Social evolutionism. A critical history*, Oxford, Blackwell, 1990, p. 224. Desenvolupar aquesta idea (i analitzar les compatibilitats i incompatibilitats d'ambdós paradigmes) suposaria, però, un altre escrit de, com a mínim, les dimensions d'aquest, fet del tot impossible a aquestes alçades. De moment, n'hi ho fan amb haver demostrat que el perfil de l'acció, dibuixat per la teoria neoclàssica, queda desbordat des dels dos paradigmes.

L'acció col·lectiva i la paradoxa del vot

Entre els estudis que versen sobre l'acció col·lectiva, poden distingir-se dos grans models analítics, que tracten d'explicar-la: el model de la mà invisible i el model de la cooperació.⁵⁰ La característica essencial del primer és que, sense que els individus hagin de preocupar-se de res més que de maximitzar-ne la utilitat privada, la conjunció de totes les accions té com a resultat un estat que els afavoreix a tots. L'exemple per excel·lència és el mercat, encara que la seva bondat depengui del front des d'on se'l miri: pervers, si és des de l'esquerra, o eficient, si és des de la dreta. Però, sigui com sigui, el cert és que la mà invisible configura un mecanisme que fa realitat els somnis de qualsevol enginyer social: operativitzar la màxima de Mandeville «a vicis privats, virtuts públiques». La característica essencial de la coordinació és, per contra, la subordinació de l'interès individual a l'interès col·lectiu. Des dels marges explicatius de la teoria de l'elecció racional, es donen dues solucions a les disfuncions del Dilema del Presoner (solucions que, en definitiva, no contradueixen ni la racionalitat ni la seva parsimònia teòrica). Es tracta, d'una banda, de la proposta del joc iterat i, de l'altra, de la proposta d'Olson. En la tessitura en què es troben, els participants del Dilema del Presoner es veuen obligats a actuar de manera egoïsta per la desconfiança mútua que es professen. Però quan el joc es dona en repetides ocasions, els individus arriben a la conclusió que els resulta més beneficiós cooperar i, per tant, confiar mútuament. Des d'aquesta perspectiva, el Dilema del Presoner (i amb ell, el fracàs de l'acció col·lectiva) es dona més per la manca d'informació, amb què compten els individus, que no pas per l'egoïsmes maximitzador.⁵¹ El tracte continuat contribueix a mitigar la desconfiança inicial i, per tant, a solucionar el problema. Però aquesta estratègia pressuposa, també, que l'egoïsmes és una pulsio ineludible, pressuposició de la qual tampoc prescindeix Olson en la seva proposta.⁵²

L'obra d'Olson és fonamental per a entendre la forma en què, des dels paràmetres que imposa la lògica del capitalisme, s'ha d'incentivar l'acció col·lectiva. En donar per segura la imatge de l'actor eminentment racional, Olson condemna l'acció col·lectiva al fracàs, perquè la lògica del gorrer (del *free rider*) tendeix a generalitzar-se i provocar, el

50. DE FRANCISCO, A., «Modelos de acción colectiva: modelos de cambio social», a *Problemas de...*, 1993, p. 335.

51. DE FRANCISCO, A., «Modelos de acción colectiva: modelos de cambio social», a *Problemas de...*, 1993, p. 339.

52. OLSON, M., *La lógica de la acción colectiva*, Mèxic, Limusa, 1992.

ja conegut, desastre col·lectiu. La manera de trencar aquesta inèrcia jau en modificar els pagament a través del que ell denomina «incentius selectius». Amb ells, l'organització que persegueix consolidar el bé col·lectiu (un partit polític o un sindicat, per exemple) també procura proveir una sèrie de béns privats, separables del benefici públic. En tant que privats, aquests béns només estan disponibles per a aquells que participen activament en la causa. Els incentius, positius al principi per a fer més atractiva la participació, poden acabar sent una càrrega impositiva, orientada a fer més gran el pes de la deserció i, per tant, racional la cooperació.⁵³ Però Olson no planteja la possibilitat que aquest model antropològic, el de l'home econòmic, pequi de pobresa motivacional. No té en compte la possibilitat que l'ordre de preferències dels actors socials pugui canviar; que cooperar pugui constituir un valor deontològic i, per tant, no centrat en les conseqüències.

És per tot això que la paradoxa del vot és paradoxal, perquè està mesurada en els termes de costos i beneficis que imposa la lògica del sistema capitalista, encarregat de liberalitzar totes les àrees de la vida social, entre elles la política. L'acció de votar representa un problema particular d'acció col·lectiva: el que vota per a escollir un candidat s'enfronta al problema que, si no és que la majoria dels altres votants també el voti, aquest pot perdre. I és que un sol vot no té cap pes significatiu en la determinació del guanyador. Però també és evident que, si tots els militants d'un partit polític pensen igual, el candidat en qüestió no guanyarà mai. D'altra banda, el que vota per a expressar la seva defensa del sistema democràtic sap que de ben poc servirà l'esforç (i les pèrdues en temps i energia) si la resta de conciutadans no vota també. I, en aquest cas, ja no serà necessari que ell ho faci (i que hagi de sofrir pèrdues), perquè els vots dels altres en cobriran els petits efectes de l'abstenció. Sembla clar, doncs, que, sigui quin sigui el motiu que empeny els individus a votar, en particular, i a cooperar, en general, aquest no és resultat d'un càlcul racional basat en les conseqüències.

L'acció col·lectiva i les normes socials

L'efecte que les normes poden tenir en la consecució de l'acció col·lectiva és doble: d'una banda, poden mudar l'ordre de preferències dels agents i fer que no cooperar deixi de ser l'estratègia dominant; i, d'una altra, poden modificar els paràmetres de l'escenari i, amb ells, les condicions de la interacció. En el primer cas, el pro-

53. REISMAN, D., *Theories of collective action*, Downs, Olson and Hirsch, London, Macmillan, 1990, p. 156-157.

blema de la cooperació es dissol; en el segon, s'emmanilla. Censurar cursos d'acció o modificar els pagaments per a fer més atractiva la cooperació no deixen de ser estratègies de contenció dels efectes de la racionalitat, que la fomenten per altres vies. És per això que les normes socials, tal i com s'han definit en aquest treball, només es corresponen amb el primer vessant, perquè suposa canviar d'arrel la noció teleològica de l'acció orientada a finalitats. És un altre el tipus de norma que pot modificar les condicions de la interacció, com els decrets o les normes legals. Les normes socials es caracteritzen, com s'ha vist, per ser d'una natura diferent. Amb tot, l'efecte de les normes socials també pot ser el d'acabar canviant les estructures: certa norma de justícia pot fer que els individus busquin modificar allò que, sota els seus criteris de paritat, consideren injust.

Però el que fa que les normes siguin motors autònoms d'acció, davant problemes com el presentat per l'acció col·lectiva, és la capacitat d'erigir-se per sobre de la miopia racional i, des de l'alçada d'aquest segon ordre de preferències, reordenar les prioritats. I en tant que alternatives a altres tipus de normes, les normes socials són solucions descentralitzades, que no resulten de la potestat de cap Leviatan vigilant i coercitiu. Elles exerceixen la subtil coerció del convenciment, encara que, de vegades, aquest convenciment adopti l'aurèola del superego freudià. No és el cas de les normes de cooperació. Allà on les regles del joc liberal queden eclipsades per condicions de familiaritat, i el tracte impersonal del mercat és desplaçat per vincles més estrets, aquestes normes imposen la lògica d'actuació. I, en aquestes circumstàncies, la seva ruptura té una càrrega emocional que s'encarrega de prevenir-la.

Tot i que les normes de cooperació solen adoptar la forma de normes de generalització, també poden erigir-se com a normes de coordinació: la seva eficàcia pot dependre de la forma en què, finalment, es comporten els altres participants de la interacció. En la mesura que l'acció d'un individu està ancorada en la de la resta dels participants, les normes de coordinació es tornen condicionals; però d'aquí no es deriva que persegueixin cap interès utilitarista, i això és el que les desmarca de l'acció racional. Segons sigui de coordinació o de generalització, la norma que empeny els individus a cooperar pot ser una norma d'honestedat o una norma del que Elster anomena «kantisme quotidià», basat en el concepte d'imperatiu categòric, encunyat pel filòsof alemany.⁵⁴ La primera obliga a cooperar, si (i només si) els altres també cooperen; i la segona indica que un individu hauria

54. ELSTER, J., *El cemento...*, 1997, p. 218.

de cooperar, si la cooperació universal és millor per a tothom que la deserció universal. Un cop activades, les dues normes prescindeixen del signe dels beneficis obtinguts.

La paradoxa del vot i les normes socials

Coleman reconstrueix la paradoxa del vot en els següents termes: en un sistema d'actors, cada individu té un interès positiu en el resultat de les eleccions i un interès negatiu en el mateix acte de votar pels costos que li comporta. Cada individu té una petita fracció de control sobre el resultat de les eleccions, control que canalitza a través del vot. L'acció de cada individu és d'interès per a la resta d'actors, perquè d'elles es deriven externalitats que els afecten. Per tant, per a poder controlar part d'aquestes externalitats, els individus erigiran la demanda d'una norma social sobre la necessitat de votar.⁵⁵ En aquestes circumstàncies, votar és un acte racional perquè només així poden exercir-se els drets de control, imposats per la norma i perquè, a més, s'evita la desaprovació de la resta d'actors, que posseeixen control sobre la pròpia acció. Però el control, així descrit, funciona com uns incentius selectius d'ordre negatiu, l'objectiu dels quals és forçar la gent a votar. Qui actua a la seva empara no ho fa per convenciment, sinó per l'interès i les pors egoistes d'evitar la càrrega de la penalització. Però si es consideren les eleccions com a processos a gran escala, on el que prima és l'anonimat (i on, per tant, disminueixen les imposicions del control informal), aleshores el que aconsella la racionalitat egoista és l'abstenció. Els votants, orientats als resultats, fracassen si pretenen justificar la seva assistència a les urnes en termes racionalment conseqüencialistes. D'aquí que, moltes vegades, s'apel·li al concepte del deure cívic per a explicar la participació democràtica. I aquest deure cívic és una barreja de norma d'honestedat i de kantisme quotidià.

El kantisme quotidià i la norma d'honestedat entren en interacció per a produir més cooperació de la que produirien per separat. D'una banda, la norma d'honestedat no pot assegurar, per si mateixa, la cooperació, perquè depèn de l'actitud dels altres. D'altra banda, no abunden els individus que actuen sota els dictats del kantisme quotidià; però la seva presència (si bé escassa) actua com a agent catalitzador de la cooperació.⁵⁶ Les motivacions del deure kantianista i de l'honestedat no estan orientades cap als resultats, en quant als beneficis de l'acció de votar, però sí que poden ser sensibles als costos. Amb tot, la

55. COLEMAN, J., *Foundations...*, 1992, p. 291.

56. ELSTER, J., *El cemento...*, 1997, p. 235.

influència d'altres variables externes és només compatible amb el kantisme quotidià, no amb la norma d'honestedat, si s'espera que les eleccions siguin renyides, la idea del vot decisiu és més compulsiva (encara que fal·laç); però si la diferència percebuda entre els resultats és menor, aleshores serà més dèbil la veu de la consciència que, de manera categòrica, obligui a exercir el vot. El kantisme quotidià pot veure's determinat, per tant, pel caràcter ajustat de les eleccions o per la diferència percebuda entre els candidats; però no hi ha raons similars, per tal que la norma d'honestedat sigui sensible a aquestes mateixes condicions. Sigui com sigui, les normes de cooperació posseeixen un gran potencial epistèmic capaç de conformar actituds i comportaments, potencial que en defineix el poder motivador i que, sobretot, marca les distàncies analítiques respecte l'elecció racional.

Conclusions

La imatge de l'*homo sociologicus*, que s'ha estat deslliurant en aquestes pàgines, és la d'un individu que actua compulsivament d'acord a unes normes socials que li vénen donades. La inèrcia amb què resol la interacció aferma patrons de comportament que, de no ser per ella, serien insostenibles. Però la bondat o perversitat d'aquests patrons depèn més del medi i de les oportunitats que ofereix, que no pas de la naturalesa compulsiva de les accions que aquí s'han destacat. La caracterització que s'ha fet de l'actor social pretén descobrir una faceta de l'acció, que no sempre és tractada amb la suficient autonomia teòrica; i busca convertir-la en una veritable alternativa de la racionalitat econòmica. Però que l'individu així perfilat es limiti a respondre els imperatius de les normes socials, com si fos un ressort, no implica cap preconcepció determinista de la naturalesa humana (és un model i, per tant, una simplificació amb propòsits merament analítics); i tampoc implica que actuar d'acord a normes socials sigui irracional (perquè la racionalitat pot ser entesa en un sentit més ampli, contextual per exemple).

Les normes, que en una primera fase emergeixen com a solucions a la racionalitat econòmica, es tornen després irreflexives i, en el seu estancament, sovint marcadament disfuncionals. En elles, jau la clau d'actituds cíviques, com l'acció col·lectiva o el vot, i de comportaments solidaris i desinteressats. Però també són la causa de comportaments dements, com les venjances de mort o l'ablació de dones. Tot i que les consideracions morals queden més enllà del perímetre de l'enfocament d'aquest estudi (que s'encarrega del pas previ, del pas analític), l'anàlisi de les normes pot aportar també una orientació prescrip-

tiva, de la mateixa manera, que el mètode garanteix la bona elaboració de la ciència, les normes socials, si són morals, poden garantir la bona conformació d'allò públic. La teoria de l'acció, basada en normes socials, es limita, però, a desvetllar la lògica de les normes i les contradiccions que solucionen. Titllar de «conservadora» aquesta teoria no té, per tant, més sentit que titllar de «conservadora» la selecció natural. És conservadora en la mesura que el model que proposa tendeix a mantenir, per inèrcia, unes normes de les quals amb prou feines s'és conscient. Però d'aquí a considerar que pugui ser una eina de preservació de l'estatu quo hi ha més d'un pas en fals en primer lloc, perquè l'*homo sociologicus* no es correspon amb individus concrets i complets; i, en segon lloc, perquè també ell pot provocar canvis estructurals, si així ho promou la norma que l'impulsa.

El paradigma intencional i el paradigma evolutiu donen respostes diferents al tema de la gènesi i l'emergència de les normes socials, respostes que, com s'ha apuntat, no són necessàriament excloents. Però al marge dels orígens potencialment diferents, a totes les normes, els uneix mateix destí: la irreflexivitat pròpia del coneixement de rerafons. Els individus apel·len a elles com a elements tipificats de la conducta i això fa que les normes acabin reificant-se en el nivell estructural. Els temps de crisi o de revolucions socials són els més propicis a propiciar-ne el replantejament. La urgència ecològica està assentant, a aquestes alçades, les bases per a la emergència de normes capaces d'amainar els efectes perversos de la racionalitat econòmica. És per tot això que les normes socials són especialment rellevants per a estudiar les relacions entre els nivells micro i macro, ja que, d'una banda, il·lustren la forma en què es generen certs fets institucionals (de baix a dalt); i, d'una altra, n'aclareixen la lògica del manteniment, imposades com estan estructuralment (de dalt a baix). Quan les circumstàncies, en què van emergir les normes canvien o quan els individus troben normes amb un potencial adaptatiu més elevat, aleshores el cicle comença de nou, és a dir, torna als microfonaments.

És en aquest sentit que l'estudi de les normes encaixa en les mirades de la lògica situacional, marc teòric que inscriu els desitjos i els motius dels individus en la força conformadora de l'entorn.⁵⁷ La seva noció de racionalitat (més ample que la que aquí s'ha criticat) atén a la coordinació entre les accions individuals i els imperatius contextuals. Per a la lògica situacional, és racional tot aquell comportament que adequa l'acció a la situació, és a dir, que manté una co-

57. POPPER, K., *La sociedad abierta y sus enemigos*, Barcelona, Agostini, 1992; GINER, S., «Intenciones humanas, estructuras sociales: para una lógica situacional» a *Acción...*, 1997; ECHEVERRÍA, J., «Tecnociencia e interacciones a distancia» a *Acción...*, 1997.

herència amb les condicions externes. Sense que per això s'hagi de limitar del tot la responsabilitat dels actors, «fer que la racionalitat o irracionalitat depenguin del medi pot representar una revalorització de la vella idea que no és l'home, sinó les seves condicions socials, el terreny en què s'han de buscar les causes d'una conducta perversa».⁵⁸ També, caldria afegir, el terreny on els individus recullen els fruits sembrats pels seus avantpassats i, en el qual llauen amb més o menys fortuna el seu propi llegat.

Les condicions materials i culturals no només determinen l'amplitud de l'espai en què es mouen els individus. Aquests, a més, han d'adaptar-se a les circumstàncies per a fer dels actes quelcom intel·ligible i dotat de sentit, perquè «la situació influeix profundament en les accions humanes a través de l'univers de significat lligat al context en què es produeix l'acció».⁵⁹ Les condicions que imposa el mercat dificulten que els individus potenciïn el seu esperit cooperatiu; però cap membre dels semais de Malàisia demanaria una propietat privada per trencar els vincles de reciprocitat: a qui així ho fes, la resta de la tribu l'abandonaria en el seu alienat egoisme. Són aquestes les condicions que determinen el tipus de relació que es dona entre els nivells micro i macro, condicions que adopten la forma d'espais de possibilitat. I és en aquestes condicions on, en última instància, s'aferma aquest estudi de les normes socials.

Els objectius de què partien aquestes línies que ara finalitzen eren tres: (i) establir els principis d'una teoria alternativa a la racionalitat, amb potencial explicatiu propi, que abordés la perifèria de l'acció racional amb la centralitat que precisa; (ii) sistematitzar les intuïcions sobre les normes socials, disperses en el saber sociològic, en un únic front teòric; i (iii) aprofundir en les condicions de l'enllaç micro-macro amb l'ajuda de dos paradigmes antagònics però no excloents. Afirmar Toulmin que la comprensió que brinda una teoria es medeix per la riquesa i varietat de noves qüestions que és capaç d'obrir, i per la capacitat de revelar connexions significatives entre elements o camps d'investigació que abans semblaven del tot independent.⁶⁰ Si les teories han de proporcionar noves formes d'enfocar la realitat; si han de proporcionar nous conceptes amb què fer-la més intel·ligible, aleshores la consecució d'aquells objectius es dona per assolida si ha ampliat, per poc que sigui, el cercol de llum que enfoca la lògica de l'acció social.

58. GINER, S., *Acción...*, 1997, p. 67.

59. ECHEVERRÍA, J., «Tecnociencia e interacciones a distancia», *Acción...*, 1997, p.

60. TOULMIN, S., *La comprensión humana: El uso colectivo y la evolución de los conceptos*, Madrid, Alianza, 1977, p. 505.
